

СПОЖИВЧИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФЛЯЦІЇ

ОРЛЕНКО О., ст. викладач Міжнародного університету
бізнесу і права (м. Херсон)

Для нашої держави, економічна політика якої зорієнтована на глибинні ринкові перетворення в контексті європейської інтеграції, важливе значення має регулювання розвитку ринку споживчих товарів. Ця проблема набуває особливої актуальності з огляду на необхідність в умовах глобалізації економічних відносин уніфікації конкурентного законодавства різних країн світу, формування механізму захисту вітчизняного виробника та лібералізації міжнародних торговельних

© Орленко О., 2009

ВІСНИК КНТЕУ 3/2009

 15

відносин на базі Світової організації торгівлі, а також узгодження конкурентної поведінки і розподілу ринків транснаціональними корпораціями. "Економічна політика в країні покликана як можна точніше передбачити дії учасників ринку, виходячи із задач їх максимальної збалансованості та доцільності" [1].

Питання функціонування споживчого ринку та його регулювання досліджуються багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими-економістами. Зокрема, проблемами аналізу процесів регулювання споживчого ринку займаються такі вчені, як О. Азарян, В. Апопій, А. Афонін, Б. Буркинський, А. Войчак, В. Геєць, В. Голіков, Ф. Євдокимов, Ф. Котлер, А. Кредісов, А. Мазаракі, В. Лагутін, Л. Лігоненко, А. Хоскінг та ін.

Подолання інфляції – це питання стратегії політики економічного розвитку країни, а саме: підвищення її конкурентоспроможності, обмеження монополізму, диверсифікація поставок енергоносіїв, розвиток альтернативної енергетики та енергозбереження тощо. У зв'язку з об'єктивною необхідністю розробки й обґрунтування механізму функціонування споживчого ринку з урахуванням проведених реформ та інтеграції України у світову господарську систему в економічній літературі з'явилися нові дослідження цього питання [2].

Сучасний стан розвитку споживчого ринку характеризується значним збільшенням обсягів реалізації продукції, виконанням робіт, наданням послуг споживачам і заходами, спрямованими на просування продукції на ринок дистанційної торгівлі з використанням телекомунікацій і мережі Інтернет. У цілому за підсумками 2008 р. індекс споживчих цін (ІСЦ) склав 122.3 %, в тому числі у грудні – 102.1 %. Після перших п'яти місяців прискореного зростання цін, яке становило 114.6 % проти 101.9 % у 2007 р., за червень-грудень, відповідно до взятих зобов'язань, Урядом забезпечено зниження цінової динаміки і отримання ІСЦ на рівні 106.8 % проти 114.4 % у 2007 р. (рис. 1) [3].

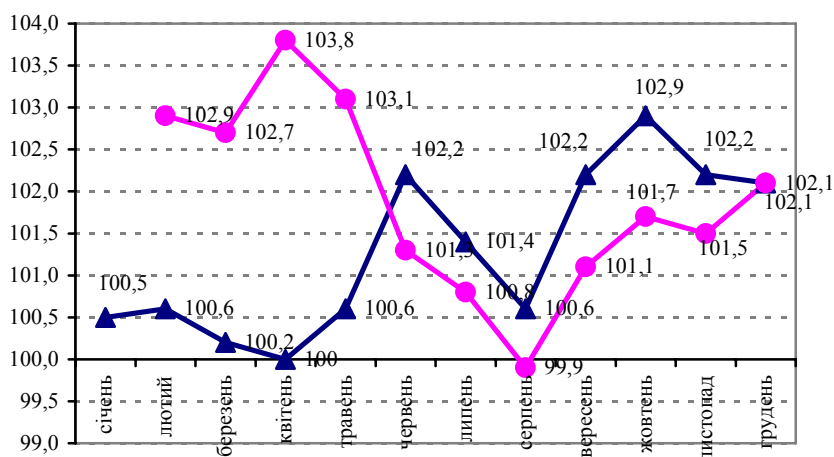

Рис. 1. Динаміка індексу споживчих цін у 2007–2008 рр.
(у % до попереднього місяця) [3]

Підвищення цін – одна із ключових проблем, яка постала перед країною у 2008 р. Індекс інфляції у грудні 2007 р. до грудня 2006 р. становив 116.6 %, а за січень-березень 2008 р. до грудня 2007 р. – 109.7 %. Аналіз перебігу інфляційних процесів в Україні за 2004–2008 роки свідчить, що відбувається некласична інфляція, за якої ціни підвищуються залежно від збільшення кількості грошей в обігу (інфляція попиту).

Починаючи з 2000 р. спостерігається прямо пропорційна залежність у змінах цін виробників промислової продукції та цін споживчого ринку в Україні (рис. 2). У 2002–2007 рр. окреслилась тенденція випереджального зростання цін у виробничій сфері. Отже, інфляція в Україні на цьому етапі має яскраво виражений характер "інфляції витрат" – підвищення споживчих цін відбувається згідно зі зростанням цін у сфері виробництва (із певним часовим лагом). Тому в 2008 р. не вдалось подолати інфляцію на споживчому ринку без вирішення питання про зниження темпів росту цін у виробничій сфері. Успадкований потужний інфляційний потенціал, який сформувався у виробничій сфері, пов'язаний зокрема зі значним підвищенням цін на природний газ, нафту та нафтопродукти. Тенденції світових ринків у цьому плані не втішні для України. Тільки за березень 2008 р. відбулось зростання промислових цін на 6.6 %; ціни у сфері виробництва і розподілення електроенергії, газу та води підвищились на 14.5 %. Загострилися проблеми монополізації окремих сегментів ринку та порушилися принципи конкурентного ціноутворення.

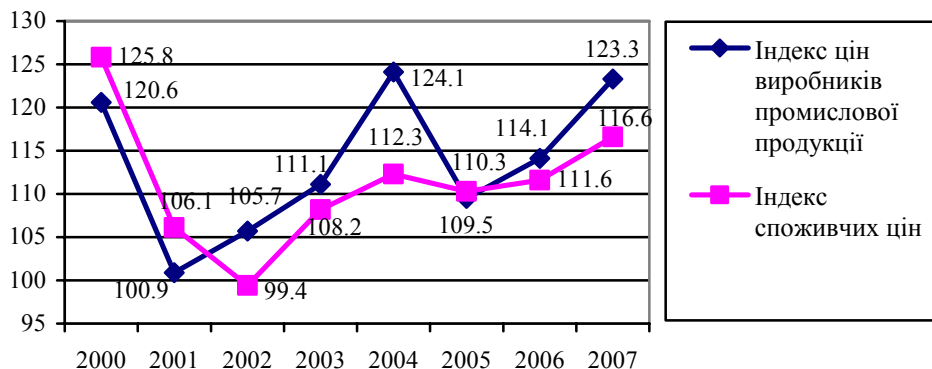

Рис. 2. Динаміка цін за 2000–2007 рр.
(грудень до грудня попереднього року, %)

Індекс інфляції за своєю статистичною характеристикою, – це індекс росту споживчих цін, який розраховують відповідно до вагової структури товарів-представників у "споживчому кошику", де 55 % займають продукти. Через це визначальною для оцінки інфляції є ситуація в агропромисловому комплексі. Проблеми, які накопичились в АПК, і є головним фактором, що визначає потенціал інфляції в Україні [4].

Підґрунтям фінансової дестабілізації в Україні стали системні суперечності.

По-перше, високий рівень фіскального вилучення коштів на потреби споживання: у січні-травні 2008 р. видатки зведеного бюджету України зросли на 46.9 % (у 2007 р. – на 20.9 %), видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення – на 53.5 % (у 2007 р. – на 16 %). Водночас частка капітальних видатків у загальній сумі видатків Зведеного бюджету України була найменшою за всі попередні роки, у зазначений період вона становила 6 % (у січні-травні 2007 р. – 7.9 %). Отже, фіскальна політика відігравала гальмівну роль щодо інвестиційних процесів.

По-друге, надмірна частка споживання та недостатні обсяги нагромадження призвели до необхідності покриття надлишку внутрішнього попиту за рахунок випереджаючого зростання імпорту, а відтак – стабільного погіршення сальдо зовнішньої торгівлі та ризиків валютної дестабілізації. За 2003–2007 рр. номінальні доходи населення зросли в 4.2 раза, реальні – в 2.1 раза, а реальний ВВП – лише в 1.4 раза.

По-третьє, стрімке зростання попиту на споживчі кредитні ресурси при інституційній нерозвиненості фінансової системи обумовило активний вихід комерційних банків на зовнішні ринки запозичень. За п'ять місяців 2008 р. приріст кредитів, наданих банками фізичним особам, склав 32.0 млрд грн, що в 1.4 раза більше, ніж рік тому. Важелі Національного банку, спрямовані на регулювання грошової пропозиції, виявилися недієздатними в умовах відкритості фінансових ринків, а антиінфляційні заходи монетарного характеру лише посилили потребу в зовнішніх запозиченнях. При цьому використання споживчих кредитів зосередилося насамперед на придбанні товарів імпортного асортименту та в іпотечному сегменті ринку.

По-четверте, несприятливі умови для довгострокового інвестування обумовили переважаючу інвестиційну привабливість секторів з високою ліквідністю та якнайшвидшим обігом коштів: за 2005–2007 рр. інвестиції в промисловість зросли в 1.5 раза, в той час як в операції з нерухомістю – в 1.9 раза, у фінансову діяльність – 2.4 раза, у роздрібну торгівлю – утричі. У 2007 р. при прискоренні інвестиційних процесів інвестиції в промисловість збільшилися на 27 %, в той час як в роздрібну торгівлю – на 48 %, фінансову діяльність – на 60 %. Випереджаючі темпи інвестування в сектори, які здійснюють перерозподіл сукупного продукту, над інвестиціями у виробництво останнього посилювали ризики нестабільності фінансової системи та інфляційний потенціал, який формується внаслідок перевищення сукупного попиту над пропозицією.

Таким чином, в Україні одночасно проявилися ознаки валютної, фондової, банківської криз в умовах дестабілізації ринку нерухомості, рецесії будівництва й загального погіршення внутрішньої та зовнішньої макроекономічної ситуації. Також негативною тенденцією є

скорочення реального споживчого попиту в умовах прискорення інфляційних тенденцій та посилення монетарних обмежень у поєднанні з дестабілізуючим впливом світової фінансової кризи. Це результат реалізації інфляціогенної моделі невваженої соціальної орієнтації економіки, яка функціонує за відсутності цілеспрямованої інвестиційної політики на підґрунті зовнішнього кредитування [4].

Загалом, більш висока інфляційна динаміка у 2008 р. порівняно із попередніми роками пов'язана зі збігом у часі дії низки негативних факторів. Перш за все, це інерційний вплив значного зростання цін на харчові продукти у IV кварталі 2007 р. (9.8 %) та подальше розкручування продовольчої інфляції у I кварталі через скорочення виробництва у сільському господарстві внаслідок неврожаю у 2007 р. (29.3 млн т зернових проти 38 млн т у середньому за попередні 3 роки).

Іншим не менш важливим фактором прискорення зростання цін на початку 2008 р. став світовий попит. Поширення технологій виробництва альтернативних видів палива (біопалива) визначило зростання світового попиту на зернові та олійні культури, що використовуються у його виробництві. У 2007–2008 маркетинговому році це відбувалось в умовах меншого виробництва цих культур у світі внаслідок несприятливих погодних умов, скорочення світових запасів зерна. Ці чинники обумовили стрімке зростання світових цін на зернові (з середини 2007 р.) та олійні культури, відповідно і їх підвищення в Україні. До цього додався фактор поширення світової фінансової кризи, який посилив дестабілізаційні процеси у світі. Як наслідок, на початку 2008 р. відбулось прискорення інфляційних процесів у світі (вплив агроінфляції, високий рівень цін на ринку нафти у I півріччі), який через об'єктивні процеси конвергенції вплинув на прискорення інфляційної динаміки і в Україні [5].

Зростання споживчих цін та інфляція – проблема не лише України, а й усього світу (рис. 3).

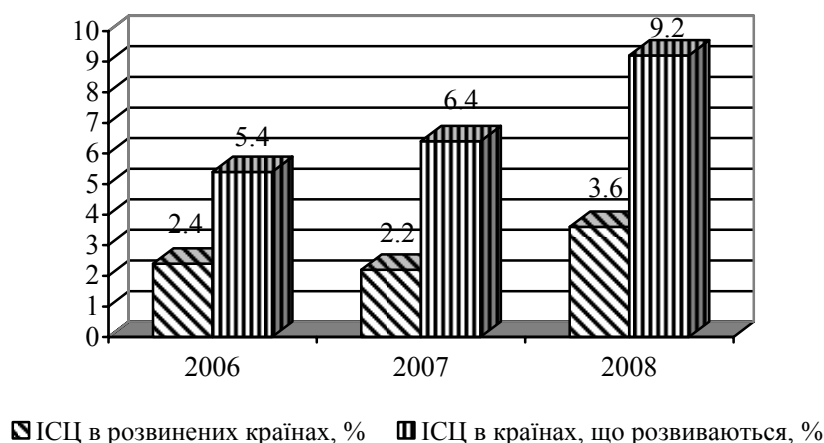

Рис. 3. Рівень світової інфляції (за даними МВФ), % [6]

У США інфляція торік становила 4.1 %, в Європі – 3.1 %. За мірками розвинених економік це вкрай високі показники: річна норма інфляції в ЄС – 2 %. Продукти різко дорожчають і в країнах, що розвиваються. У Китаї, наприклад, у 2007-му споживчі ціни зросли на 7.1 %, з початку 2008-го – на 8.3 %.

За даними Світового банку, за останні три роки світові ціни на продовольство підскочили вдвічі. Через зростання цін на продукти харчування за межею бідності опинилися 100 млн осіб по всьому світу. Подорожчання продовольства – основна причина глобального зростання цін. Торік спостерігався сплеск інфляції: у Європі, США, Азії та Австралії був неврожай зерна. Світовий збір пшениці становив 593 млн т проти прогнозних 614 млн т [3].

Основна причина глобальної інфляції – подорожчання сільгосппродукції та енергоресурсів. В Україні зростання цін підганяють ще й внутрішні чинники: збільшення доходів населення, високі обсяги кредитування фізичних осіб, прив'язка гривні до долара, що стрімко дешевшає, і високий рівень інфляційних очікувань українців. Серед негативних впливів кінця 2007 та початку 2008 року також слід зазначити і суттєве зростання цін виробників (зокрема у виробництві харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів), що з лагом викликає підвищення рівня цін на споживчому ринку.

Очевидно, що для подолання росту цін Уряду необхідно задіяти заходи, адекватні його природі як "інфляції витрат". Безумовно, не йдеться про "замороження" цін реалізації сільськогосподарської продукції. Саме по собі їх підвищення є позитивним фактором і забезпечує відновлення паритету цін на продукцію села та цін у промисловості й інших галузях економіки. Цей паритет ще не відновлений – ціна реалізації літра незбираного молока лише наблизилась до рівня ціни літра мінеральної води. Спроби й надалі вирішувати загальноекономічні проблеми, до яких належить і проблема інфляції, за рахунок села призведуть до подальшої його соціальної та економічної деградації, обернуться зниженням урожайності та падінням обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. До того ж, така політика є неможливою з огляду на геополітичні реалії – після вступу до СОТ Україна інтегрується у світовий економічний простір, отже – перебуватиме під впливом факторів, що обумовлюють підвищення світових цін на продукти харчування: зростанням попиту, обумовленим збільшенням чисельності населення, розширенням його альтернативного використання в енергетиці тощо [7].

Окремим фактором, який прискорював інфляційну динаміку та посилював негативний вплив зростання світових цін на внутрішні інфляційні процеси, слід вважати значне збільшення споживчого кредитування упродовж останніх кількох років. Протягом останніх чотирьох років доходи населення зростають щонайменше на 10 % щороку. Водночас ВВП збільшується в середньому на 7–9 %. Тобто українці споживають дедалі більше, а товарів виробляється недостатня

кількість. Підвищення зарплат не лише збільшує попит населення, а й розганяє інфляцію: зростає собівартість виробництва багатьох видів продукції.

Доходи населення за останній час зросли через підвищення обсягів соціальних виплат (допомоги, погашення боргів Ощадбанку колишнього СРСР). Українці стали більше отримувати прибутку від вкладень у нерухомість, депозити, пайові інвестфонди, доходи від яких з лютого минулого року збільшилися на 45–60 %. У розвинених економіках зростання інвестицій зазвичай стримує інфляцію: населення спрямовує додатковий дохід не на споживання, а на розвиток промислового виробництва (через фондовий ринок, депозити, інші інструменти). В Україні обсяг інвестицій фізичних осіб поки що невеликий, вкладення в інвестиційні інструменти здебільшого короткострокові, прибуток від вкладень на півроку-рік спрямовується на споживання, а не реінвестування. Постійне зростання обсягів кредитування взагалі призвело до споживчого буму (в Україні, наприклад, найвищі темпи зростання продажу нових автомобілів). Приріст обсягів ринку споживчого кредитування торік – майже 100 %. [6].

Тобто взаємодія Уряду та НБУ в процесі виконання прийнятих антиінфляційних заходів, спрямованих на зменшення впливу фіскальних і монетарних факторів на динаміку інфляції попиту, недопущення необгрунтованого підвищення цін та зловживання монопольним становищем, усунення тимчасових дисбалансів на окремих ринках соціально важливих товарів, шляхом проведення інтервенцій з державних резервних фондів, а також покращення комунікацій як з бізнесом у процесі узгодження дій та підписання спільних меморандумів, так і з суспільством дозволили забезпечити уповільнення інфляційних процесів у II півріччі. Це у свою чергу сприяло збереженню позитивної динаміки реальної заробітної плати, яка за підсумками січня-листопада зросла на 7.2 %.

Отже, в цілому, інфляційні процеси у 2008 р., можна умовно поділити на три періоди.

I період – січень-травень (ІСЦ – 114.6 %) характеризувався високими темпами інфляції, що стало інерційним продовженням тенденцій другої половини 2007 року. Інфляція витрат у цей період діяла в бік зростання: підвищилися ціни на природний газ; відбулось скорочення виробництва у сільському господарстві у 2007 р. та підвищення цін реалізації сільськогосподарської продукції; зростали ціни на світовому ринку нафти, підвищувались ціни виробників промислової продукції. Інфляція попиту також сприяла розвитку інфляційних процесів через підвищення рівня доходів населення, внаслідок зростання соціальних гарантій, а також подальше зростання споживчого кредитування. Зважаючи на високий інфляційний тренд, на початку березня був прийнятий План антиінфляційних заходів Уряду та НБУ, який поєднав коротко- і довгострокові заходи, що стимулювали розширення виробництва і стримували надмірне зростання попиту.

II період – червень-серпень (ІСЦ – 100.2 %) інфляція почала уповільнюватись, а в липні-серпні, взагалі, було зафіксовано дефляцію, якої не спостерігалось з квітня 2006 р. Травнева ревальвація національної валюти (з 5.05 до 4.85 грн за долар США) на тлі профіциту зведеного бюджету через зменшення дії інфляції попиту вплинула на суттєве уповільнення цін. Реалізація зазначених вище антиінфляційних заходів разом із високим врожаєм сформувала позитивні очікування та зниження цін. Поряд з цим, на зовнішньому ринку розпочалися процеси суттєвої корекції у бік зниження цін на нафту та на металопродукцію.

III період – вересень-грудень (ІСЦ – 106.6 %) відбулось традиційне зростання цін на послуги освіти та житлово-комунальні. Проте вже у листопаді-грудні зростання ІСЦ забезпечили також непродовольчі товари за рахунок курсового фактору (ефект подорожчання через різке знецінення національної валюти), в той час як динаміка росту цін на продукти харчування залишалась низькою (101 % у грудні 2008 р. проти 103 % у грудні 2007 р.).

У цілому за останні місяці року, в тому числі у грудні, інфляційні процеси посилювались через прояви фінансової кризи: високі негативні інфляційні очікування населення на тлі девальваційних процесів; уповільнення темпів зростання депозитів фізичних осіб, їх зниження у жовтні (вперше з 2004 р.) – грудні (без урахування курсової переоцінки) [3].

Водночас стримуванню інфляції сприяло звуження грошової пропозиції, обмеження кредитування населення; зниження цін на світовому ринку нафти; продовження тенденції зниження внутрішніх цін на пшеницю; реалізація антиінфляційних заходів (рис. 4).

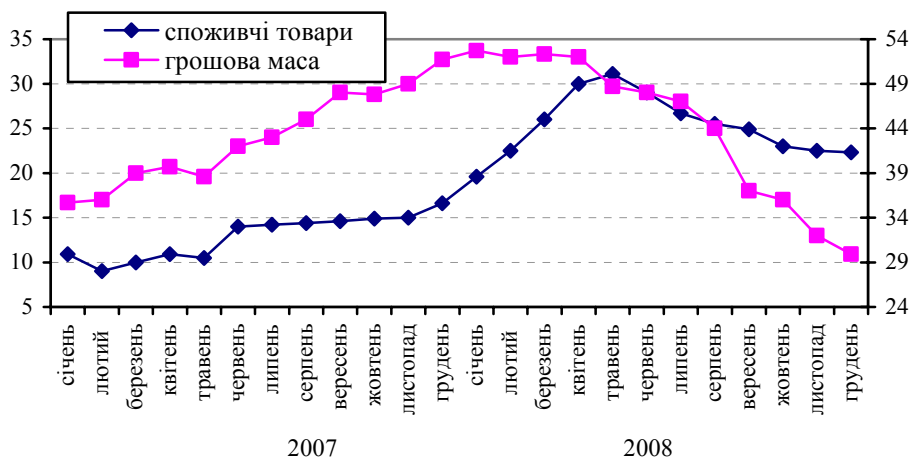

Рис. 4. Динаміка зростання грошової маси і споживчих цін у 2007–2008 рр. (у % до відповідного місяця попереднього року) [3].

Отже, розвиток інфляційних процесів у грудні прискорювали такі фактори:

- девальвація на 12 % офіційного курсу гривні до долара США (на 58.9 % з вересня 2008 р.);
- високі інфляційні очікування у суспільстві у відповідь на дестабілізацію ситуації на валютному ринку та формування негативних тенденцій у реальному секторі економіки внаслідок поширення впливу світової рецесії на економіку України;
- продовження тенденції до зменшення депозитів фізичних осіб, зокрема обсяги депозитів у національній валюті за грудень зменшились на 1.6 % (за листопад – 4 %).

Стримували інфляцію у грудні такі фактори:

- реалізація комплексу антиінфляційних заходів Уряду та НБУ;
- зниження цін на світовому ринку нафти;
- продовження тенденції зниження внутрішніх цін на пшеницю (завдяки рекордно високому врожаю);
- обмеження зростання пропозиції грошей в економіці (грошова маса за 2008 р. зросла на 29.9 % проти 51.7 % у 2007 р.);
- обмеження кредитування населення.

Адаптаційну політику необхідно спрямувати на припинення інфляційних очікувань, тобто на подолання побоювань суб'єктів економічної системи щодо безперервного подорожчання товарів і знецінення заощаджень. Намагаючись зберегти свій життєвий рівень під час постійного зростання цін, населення перестає заощаджувати і збільшує поточний попит. Підвищення останнього спричиняє чергове зростання цін, яке знову посилює адаптивні інфляційні очікування. У такий спосіб утворюється надзвичайно небезпечний для економіки самочинний механізм інфляції, який важко зупинити. За таких умов населення чекає від держави не стільки компенсації знецінених доходів, скільки приборкання самої інфляції. Світовий досвід свідчить, що проблему припинення адаптаційних сподівань простіше подолати за умов постійного розвитку та зміцнення механізму ринкової системи [2].

У практиці розвинених країн використовуються різні варіанти політики доходів, екстремальним з яких є прямий контроль за рівнем цін і заробітної плати способом їхнього "заморожування" на певному рівні. Досвід використання цього методу в деяких європейських країнах свідчить про невелику його ефективність. Фіксація цін спричиняє дефіцит товарів і приховану форму інфляції, а наступне скасування обмежень – прискорене зростання цін. Через це нині перевагу віддають ефективнішим формам контролю: обмеженню рівня цін тільки в певних розмірах, укладанню угод про цінову політику з галузями, обумовленню темпів зростання заробітної плати в колективних угодах, обмеженню зарплати за допомогою податків. Останнє

передбачає запровадження диференційованих ставок податку на прибуток залежно від темпів зростання цін на вироблену продукцію і заробітної плати.

Ціни на продовольство зростатимуть, причому як у світі, так і в Україні. Уже зараз можна з упевненістю сказати, що дешевих продуктів харчування у найближчому майбутньому не буде. Як правило, у разі виникнення передумов для інфляції ціни зростають швидко і дуже повільно знижуються. Таке явище економісти називають "нееластичністю цін". Зараз ціни нееластичні через високий світовий попит на продукти харчування. Економісти Світового банку зазначають, що головний метод боротьби з глобальною інфляцією – збільшення посівних площ під продовольчі культури і зниження – під технічні. Європа і США – найбільші постачальники зернових на світовий ринок, не відмовляються від програм розвитку виробництва біопалива і сподіваються на високі врожаї продовольчого зерна в країнах, що розвиваються.

У таких умовах вкрай необхідно реалізувати низку антиінфляційних заходів. Один із них – обмеження споживання, зокрема за рахунок зниження темпів зростання кредитування. У 2007 р. Нацбанк запровадив для банків кілька нових норм резервування коштів під кредити і розпочав стерилізацію гривневої грошової маси (тобто вилучення грошей з обороту). Однак ці заходи не дали очікуваного результату, оскільки інфляція в Україні має немонетарний характер, тому монетарні методи не дають швидких результатів. Дії регулятора зі зниження обсягів кредитування і грошової маси в обороті можуть сповільнити інфляцію через рік-півтора, якщо, Уряд знову не збільшить соціальні трансферти. При цьому стерилізація гривневої грошової маси у довгостроковому періоді може призвести до зниження темпів зростання обсягів виробництва і повторного пришвидшення інфляційних процесів.

Інший випробуваний метод – таргетування інфляції. Уряд і центральний банк країни визначають рівень інфляції на найближчий рік (на кілька років наперед), суворо дотримуючись цієї позначки, реалізуючи монетарну (грошову) і фіскальну (податкову) політику. Таким чином влада не лише стримує інфляцію, а й керує інфляційними очікуваннями населення.

Важлива роль у створенні споживчого ринку має належати державі. Це проведення гнучкої та ефективної інвестиційної політики щодо структурної перебудови народного господарства, кредитної, податкової політики в галузях, що виробляють товари народного споживання, зовнішньоекономічної політики із залученням іноземних інвесторів у галузі, що поставляють продукцію на ринок товарів споживання. Держава повинна стимулювати ділову активність у соціально значущих галузях.

Пріоритетним напрямом на сучасному етапі розвитку країни є насичення внутрішнього споживчого ринку вітчизняними конкурентоспроможними товарами і поступове витиснення імпортних товарів вітчизняними з доведенням частки імпорту в загальному обсязі товарної пропозиції до 10–15 %. Це необхідно для того, щоб не тільки забезпечити економічну безпеку країни, а й зменшити безробіття, сприяти зростанню доходів як споживачів, так і виробників, розвитку інвестицій в економіку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Лагутін В. Д.* Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання : монографія / В. Д. Лагутін. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2008. — 327 с.
2. *Лігоненко Л. О.* Споживчий ринок України: методологія дослідження та регулювання : монографія / Л. О. Лігоненко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. — 379 с.
3. *Державний комітет статистики України* : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. *Ревенко А.* Інфляція: сумні підсумки, оманливі перспективи / А. Ревенко // Дзеркало тижня. — 2009. — № 1. — С. 1–7.
5. *Антимонопольний комітет України* : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
6. *Мазаракі А. А.* Внутрішня торгівля в Україні: економічні умови ефективного розвитку : монографія / А. А. Мазаракі. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. — 195 с.
7. *Національний банк України* : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.